

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szerkesztette

•

Czibula Katalin

Demeter Júlia

Pintér Márta Zsuzsanna

Partium Kiadó – Protea Egyesület – *reciti*

Budapest • Nagyvárad
2013

A kötet megjelenését az OTKA 83599. számú programja,
a Partiumi Keresztény Egyetem és
a Lectio Kulturális Egyesület támogatta.

A borító a *Kilianus* (Kolozsvár, 1767) című színlap felhasználásával készült
Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, G. XXIII. 2. 11. 58.

Fotó: Medgyesy S. Norbert

Szerkesztette:

Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

Köteteink a *reciti* honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. Kilián István

Szín – játék – költészet: tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István
tiszteletére / szerkesztette: Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta
Zsuzsanna. - Oradea: Partium; Budapest: Protea Kulturális Egyesület, 2013
ISBN 978-606-8156-45-3; ISBN 978-963-7341-95-3

I. Czibula, Katalin (ed.)

II. Demeter, Júlia (ed.)

III. Pintér, Márta Zsuzsanna (ed.)

008

ISBN 978-606-8156-45-3

ISBN 978-963-7341-95-3

Kiadja a Partium Kiadó, a Protea Kulturális Egyesület és a *reciti*,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Bánffi-Benedek Andrea

Tördelte: Hegedüs Béla

SÁRKÖZY PÉTER

Magyar színművek olasz fordításban és az olasz színházak műsorán

I. Magyar művek fordítása Olaszországban

A magyar irodalom olaszországi ismertségéről, fordításáról több magyar tanulmány született,¹ ugyanakkor ezekben a beszámolókból elég kevés szó esik a magyar színház és színházi szerzők olaszországi fogadtatásáról. Az örökifjú Kilián István tanár úr tiszteletére kiadandó kötet számára megkísérlem összefoglalni az erre vonatkozó ismereteinket és az erre vonatkozó irodalmat.

Olaszországban a 19. század közepéig a magyar irodalmat és kultúrát első sorban a magyarországi humanizmus latin szerzői, Mátyás király udvarának humanistái és a 16. században a magyar királyság területén tevékenykedő magyar és külföldi történétírók és tudósok művei képviselték. Később szinte senki. Ez alól volt ugyan egy-két kivétel, de ezek ismertsége nagyon szűk körű volt. Ebben hozott igen nagy változást a romantika kora, amikor az olaszok számára ismét fontos lett Magyarország, a magyarok harca a Habsburg önkényuralom ellen, mert ez egyben segítséget jelentett az olaszok észak-itáliai osztrák ellenes harcaihoz. (Ugyanezt fogjuk látni száz évvel később, amikor az 1956-os forradalom és annak véres leverése után megnőtt az érdeklődés a magyar szerzők, a bebörtönzött Déry Tibor regényei és novellái és a félreállított Lukács György művei iránt, és ezt követően megkezdődött Ady, József Attila, Radnóti és Illyés Gyula verseinek fordítása is.²)

Az első valóban ismert és fordított magyar költő Olaszországban, mint ahogy egész Európában is, Petőfi Sándor volt, akinek a *Nemzeti dalt* megelőző *Olaszország* c. ódája, a verseiben áhított hősi halála a segesvári csataterén, illetve titokzatos eltűnése igen alkalmas volt arra, hogy a forradalmi lázban élő európai népek, mindenek előtt az olaszok számára „érdekes” költővé váljon. Így lett Petőfi a korábbi humanista költőink, Janus Pannonius és Johannes Sambucus után, az első nemzeti költőnk, aki egyúttal az európai, majd a világirodalom elismert alakjává lett a 19. század második felében.

¹ Magyar nyelven: SÁRKÖZY P., *Magyar irodalom Olaszországban*, Kortárs, 2002, 6, 92–101; *Túl minden határon*, szerk. JENEY ÉVA és JÓZAN Ildikó, Bp., Balassi, 2006.

² Sárközy P., *Az 1956-os magyar forradalom és az olasz kultúra = Budapest 1956. Olasz tanulmányok és visszaemlékezések*, szerk. G. P. BRIZZI, F. MARTINELLI és PÁL J., Bp., Akadémiai, 2007, 127–140, 274–283.

Olaszországban Aleardo Aleardi versei és Giosuè Carducci tanulmányai nyomán az 1880-as években Petőfi az egyik legtöbbet fordított külföldi költőnek számított,³ és Petőfi népszerűsége utat nyitott a magyar irodalom többi nagy alakjának fordításához. A nyolcvanas évektől egymást követik Jókai Mór, majd Herczeg Ferenc és Mikszáth Kálmán regényeinek fordításai, főleg a magyar Szent Koronához tartozó olasz város, Fiume kétnyelvű értelmisége munkásságának köszönhetően. A Fiuméből származó olasz fordítók munkássága eredményeképpen a 20. század első felében, főleg a két háború közötti időszakban, a magyar irodalom az egyik legismertebb és legfordítottabb külföldi irodalomnak számított Olaszországban, főleg a szórakoztató, lektűr irodalom terén.⁴

A huszas és harmincas években a fasiszta Olaszország egyre inkább elzárkózott a korabeli francia és angol–amerikai kulturális befolyások és a weimari Németország irodalma elől. Ugyanakkor ki kellett elégíteni az olasz polgári közönség lektűr iránti igényeit, és ezt töltötte be tökéletesen a korabeli magyar lektűr–irodalom, Aszlányi Károlytól, Herczeg Ferencen és Márai Sándoron át Zilahy Lajosig, akik a polgári környezetben játszódó, szerelmi kalandokban gazdag, jó stílusban megírt regényeikkel teljes mértékben ki tudták elégíteni a Maugham, Galsworthy és más nyugati polgári szerzők regényeitől elzárt olasz olvasói igényeket. A két világháború közötti időszakban több száz magyar regény lett lefordítva olasz nyelvre. Mielőtt elkezdenénk szörnyülködni, hogy milyen ízlésficam kellett a korabeli lektűr magyar irodalomnak kedveléséhez, azért előbb érdemes meggondolni, hogy kikről beszélünk, és még az általunk nem ismert szerzők esetében is illene előbb beleolvasni a műveikbe, mielőtt lebecsülő hangnemben beszélnénk róluk. Most csak néhány nevet emelünk ki a hosszú listából, csak hogy érzékeltessük, hogy nem dilettánsokról, hanem a legtöbb esetben *jól* író művészekről van szó. A nevek utáni szám a lefordított regényekre vonatkozik: Aszlányi Károly (2), Bánffy Miklós (2), Bethlen Margit (2), Bíró Lajos, Csathó Kálmán (3), Erdős Renée (4), Földes Jolán, Földi Mihály (12), Gulácsy Irén, Harsányi Zsolt (4), Heltai Jenő (6), Herczeg Ferenc (14), Hunyady Sándor (2), Ignác Rózsa (3), Körmendi Ferenc (7), Márai Sándor (3 + 1990 óta: 12), Molnár Ferenc (7), Nyírő József (2), Orczy Emma, Passuth László (2), Pekár Gyula (3), Surányi Miklós (2), Szép Ernő (2), Tormay Cécile (2), Török Rudolf (4), Török Sándor (3), Vaszary Gábor (3), Zilahy Lajos (10), Zsigray Julianna (2). Hozzá kell tennünk azt is, hogy a lektűr irodalom sikere utat nyitott arra, hogy a kiadók elfogadják a fordítók egy-egy javaslatát a kevésbé olvasható és kevésbé eladható, igényesebb irodalmi művek, Babits Mihály (4), Kosztolányi Dezső (2), Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes, Kodolányi János, Tamási Áron, Németh László regényeinek, valamint magyar költői antológiák két háború közti megjelentetésére. Így elmondhatjuk, hogy 1880-tól egészen a II. világháború végéig a magyar irodalom „jelen” volt, „olvasott” volt Olaszországban.

³ MELTZL Húgó, *A szicíliai Petőfi iskola*, Kolozsvár, 1875. A. COTTIGNOLI, *Petőfi in Italia, Un capitolo della sua fortuna ottocentesca*, „Rivista di Studi Ungheresi,” 1992, 7, 33–47; R. RUSPANTI, *L’immagine romantica di Petőfi in Italia*, „Rivista di Studi Ungheresi”, 1998, 13, 11–20; P. SÁRKÖZY, *La linea” Petőfi-Ady-József nella cultura ungherese in quella italiana*, Uo., 57–66.

⁴ A magyar fordítások bibliográfiáját Pálincás László firenzei professzor készítette el. Vö.: L. PÁLINCÁS, *Avviamento allo studio della lingua e letteratura ungherese*, Napoli, Cymba, 1970: a két világháború közti időszakra l.: P. SÁRKÖZY, *La fortuna della letteratura ungherese in Italia tra le due guerre = Italia e Ungheria (1920–1960)*, a cura di F. GUIDA e R. TOLOMEO, Cosenza, Periferia, 1991, 231–248.

Ez az ismertség szűnt meg a II. világháborút követő évtizedben, amikor a hidegháború, és Magyarország bekebelezése a „béke-táborba” egyúttal megszüntette a külföld Magyarországra iránti érdeklődését. Igaz, ennek nemcsak politikai, hanem más okai is voltak. A világháború szörnyűségei eltörölték azt a polgári világot, melyről a korábban annyira népszerű regények legnagyobb többsége szólt, és nemcsak Magyarországon törölte el, hanem egész Európában (elég, ha Márai világára gondolunk⁵). A régi polgári világ a világháború alatt szétbombázott városok romjai alatt lett eltemetve. Az új világ új problémáira ezek a regények már nem adtak választ, nem nyújtottak sem vigaszt, sem megoldást. Ráadásul az olasz olvasóközönség két évtized elszigeteltség után igen nagy érdeklődéssel fordult a francia és angol regényirodalom (Sartre, Camus, Orwell), illetve az amerikai elbeszélő irodalom szerzőinek, Dreiser, Faulkner, Hemingway, Saroyan, Steinbeck művei felé, amelyek mellett nem sok esélye maradt a Márai-féle hagyományos polgári vallomásoknak.⁶

A magyar irodalom iránti érdeklődés Olaszországban, illetve egész Európában ismét egy hősiesség forradalmának köszönhető, melyben az írók ismét vezető szerepet játszottak és amiért sokan ismét az életükkel fizettek. Ekkor kezdődik el újból a magyar irodalmi művek külföldi fordítása, amelynek igazi eredményei az 1980-as évek végén lesznek igazán láthatók, amikor a nagy kiadók is észreveszik a közép-kelet-európai irodalmakban rejlő lehetőségeket. Bohumil Hrabal, Milan Kundera, Sławomir Mrożek és mások mellett hamarosan a modern magyar szerzők is (Ottlik Géza, Mészöly Miklós, Örkény István, Esterházy Péter, Kertész Imre, Nádasi Péter stb.) komoly nevet szereztek maguknak Itáliában, természetesen a „hagyományos” szerzők, Márai Sándor és Szabó Magda tovább tartó sikere mellett.

Minderről már korábban több írás beszámolt (köztük magam is), ugyanakkor az is megállapítható, hogy ezekben a beszámolóknak kevés szó esett a magyar színdarabok olaszországi fordításáról és színházi sorsáról, pedig azzal a magyar irodalom olaszországi helyzetével foglalkozók is tisztában voltak, hogy a század első felében Molnár Ferenc színdarabjai igen népszerűek voltak az olasz színpadokon, és azzal is, hogy a magyar kultúrtörténet egyik remekműve, *Az ember tragédiája* több fordításban is megjelent Olaszországban.⁷ De hiába volt a sok fordítás, nemcsak Katona József lefordíthatatlanul maradt

⁵ Ugyanez lesz Márai 20. század végi újra felfedezésének titka is, hiszen ekkorra alakult ki Olaszországban újból az a közép-polgári réteg, melynek izlésvilágának a 20. század első felének irodalma felelt meg a legjobban. Vö.: SÁRKÖZY P., *Márai Sándor olaszországi írói magánya*, Magyar Napló, 2012/október

⁶ SÁRKÖZY P., *Az „új kultúra” kialakításának kísérlete Olaszországban a II. világháború után = Cesare Pavese és Elio Vittorini. Életpályák célkeresztben*, szerk. DÁVID K. és MADARÁS K., Belvedere Meridionale, Szeged, 2011, 9–32.

⁷ Első kiadása 1908-ban jelent meg Fiumében ZICHY Mihály rajzaival CZINK Lajos és Antonio FONDA fordításában, ezt 1936-ban két újabb fordítás követte Umberto Norsa (Torino, UTET) és Widmar Antal (Milano, Genio) munkájaként. 1956-ban VÁRADY Imre bolognai magyar professzor adta ki Folco Tempesti új fordítását (Milano, Nuova Accademia), míg a Rizzoli kiadó a népszerű BUR sorozatában Ignazio BALLA és Alfredo JERI fordításában jelentette meg Madách művét. A nyolcvanas években a genovai Paolo CASTRUCCIO, Babits Mihály műveinek olasz fordítója, verses formában fordította le *Az ember tragédiáját*, melyet 1993-ban letétbe helyezett a Római Magyar Akadémián, ám a kiadás elmaradt. Ehelyett csak a *Prágai szín* jelent meg a „Rivista di Studi Ungheresi” 1992/6. számában, míg a Magyar Akadémia 1990-ben FÁY Attila genovai professzor

Bánk bánja, de az olaszul is olvasható *Az ember tragédiája* is megmaradt „irodalomtörténeti” kérdésnek, hasonlóképpen Bródy Sándor, Móricz Zsigmond, Németh László, és más neves 20. századi magyar drámaíró műveivel.

Madách remekművének színpadra állítására, igaz, több kísérlet is történt, de ezek mind sikertelenek maradtak, így az Olaszországban komoly írói rangot szerző magyar Giorgio Pressburger próbálkozásai is a 80-as években, amikor római színművészeti főiskolás növendékeivel adatta elő Rómában a *teljes szöveget* 8–10 órás előadás keretében (melynek két óra múltán egyedüli nézői jószerivel csak Hubay Miklós és jómagam voltunk...). Igaz, a klasszikus drámai szövegek bemutatásával az olasz klasszikus szerzők sem járnak manapság jobban, így Vittorio Alfieri klasszicista, és Alessandro Manzoni romantikus színművei immár teljesen lekerültek az olasz színpadokról, és bizony „megbukott” Giorgio Strehler, egyébként remek, Faust-rendezése is.

Miközben a 19. századi két klasszikus szerzőnk és a 20. századi magyar drámairodalom jelentős képviselői, Bródy Sándortól Móricz Zsigmondig, Németh Lászlótól Sütő Andrásig és Páskándi Gézáig sosem kerültek a külföldi színházak és a külföldi rendezők érdeklődési körébe, az úgynevezett polgári színjátékok szerzőinek darabjai a 20. század első felében igen nagy népszerűségnek örvendtek Olaszországban és egész Nyugat-Európában. Ezen szerzők között a két legnevesebb Herczeg Ferenc és Molnár Ferenc volt.

Az Olaszországban regényíróként és politikusként is jól ismert Herczeg Ferenc *Bizáncát* többször is lefordították olaszra (1926, Milano, Alpes; 1956, Milano Nuova Accademia), de igazi színpadi sikere bulvár darabjainak, a *Kék rókának* és a *Gyurkovics lányoknak* (olasz címen: *Trovar marito*) volt. Herczegnél még nagyobb sikert Molnár Ferenc darabjai értek el Olaszországban is. A *Liliom* többször és több fordításban is megjelent,⁸ illetve színpadra került, de többször is bemutatták *A hattyút*, a *Játék a kastélyban*, *A testőrt* és más darabjait is (*Doktor úr*, *Egy*, *kettő*, *három*, *Kiss kávéház*, *Olympia*, *Delila*, *Üvegcipő*), és az 1930 óta rendszeresen megjelenő ifjúsági regényének, a *Pál utcai fiúknak* máig tartó óriási sikere hatására a regény színpadi adaptációját is többször bemutatták (utoljára 1955-ben). Herczeg és Molnár Ferenc mellett egy sor neves és ma már ismeretlen magyar színműírónak (Barabás Pál, Bókai János, Bús-Fekete László (3), Erdős Renée (2), Drégely Gábor, Fodor László (15), Földes Imre, Gábor Andor, Halász Imre, Heltai Jenő, Harsányi Kálmán, Karinthy Frigyes, Lakatos László, László Aladár, Lengyel Menyhért, Márai Sándor, Pap István, Szilágyi István, Vajda Ernő, Zilahy Lajos) darabját fordították le és mutatták be a két világháború közötti korszakban olasz színpadokon nagy sikerrel, melyekhez még hozzájárult a magyar operett, Lehár és Kálmán Imre műveinek nagy olaszországi népszerűsége.

A darabok önálló kötetekben vagy a korabeli színházi szaklapokban („Il Damma”, „Rivista di Commedie”, „Commoedia”, „Scenario”, „Teatro”, „Teatro per tutti”) megjelenéséről és a fordítókról részletes információt kaphatunk Pálinkás László, a firenzei magyar tanszék egykori tanárának 1970-ben kiadott bibliográfiájából, amely a magyar irodalom iránt érdeklődő olasz kutatóknak és egyetemi hallgatóknak összefoglalja az 1960-as évek végéig nyomtatásban megjelent magyar műveket és a rá vonatkozó szakirodalmat (*Avvia-mento allo studio della lingua e letteratura ungherese. Bibliografia italiana*, Napoli, Cymba,

javaslatára Umberto VIOTTI és Vittorio CURTO próza fordítását jelentette meg, Fáy Attila előszavával és Zichy Mihály rajzaival a római Ugo Detti nyomda magán-kiadásában.

⁸ Molnár Ferenc *Liliomját* a Rizzoli kiadó BUR sorozata is megjelentette 1959-ben.

1970). Ennél is érdekesebb és tanulságosabb a római La Sapienza Tudományegyetem Színháztudományi Intézete tanárának, Antonella Ottainak 2010 végén megjelent 427 oldalas nagy munkája, amely a 20. század első felének olasz színpadain sikerrel szereplő magyar darabokról, azok szerzőiről, az előadások rendezőiről (mint Vittorio De Sica) és az előadások szereplőiről (köztük nem egy magyar színésztől és színésznőtől, mint Darvas Lili és Korda Mária), valamint a darabok fogadtatásáról, az egykorú lapok cikkeiről és kritikáiról ad szinte teljes képet (*Eastern. La commedia ungherese sulle scene italiane fra le due guerre*, Roma, Bulzoni, 2010).⁹ A mű magyarra fordítása és kiadása komoly feladata (lenne) a magyar könyvkiadásnak és színháztudománynak.

Antonella Ottai könyvében a magyar színház olaszországi színpadokon való jelenlétének részletes bemutatásán túl, foglalkozik a nagy sikerű magyar darabokból készült magyar, majd amerikai filmek, a Friz Lang által forgatott *Leggenda di Liliom*, és a Lengyel Menyhért darabjaiból készült két Ernst Lubich film, a *To be or not to be* és a *Ninotchka* nagy olaszországi sikerével és az ezeket követő *fehér telefonos* olasz filmkommédiákkal, az úgynevezett *spaghetti-western*ekkel is. A magyar filmművészet két világháború közötti olaszországi sikeréről és hatásáról egy másik olasz szerző, a Szegeden tanító Alessandro Rosselli is írt egy monográfiát, mely magyar nyelven is megjelent (*Amikor a Cinecittà magyarul beszélt. Magyarok az olasz filmművészetben, 1925–1945*, Szeged, Olasz Tanszék 2005).¹⁰

A magyar filmművészet a hatvanas évektől (Jancsó Miklós *Szegénylegényekjétől*) kezdve egészen Gábor Pál *Angi Verájáig*, a nyolcvanas évek közepéig „jelen” volt Olaszországban, és ez idő alatt nem egy magyar rendező, mint Gál István kapott tanári meghívást az olasz film-akadémiára, a *Centro Sperimentale*-ba, míg Jancsó Miklós több, mint egy évtizeden keresztül élt és forgatott „olasz filmrendezőként” Olaszországban. Ilyen formán elmondhatjuk, hogy a II. világháború után a magyar „színházművészet” korábbi szerepét Itáliában a magyar film vette át. Ám ennek is vége lett, még a rendszerváltás előtt, a magyar filmművészet kifulladásával.

A magyar színháznak még volt egy nagy lehetősége Olaszországban a hatvanas-hetvenes években, amikor az egyik legjelentősebb magyar drámaíró, Hubay Miklós, majdnem két évtizedig Olaszországban, Firenzében, illetve Rómában élt. Hubay Miklóst, akinek első darabját, a *Hősök nélkül* már 1942-ben bemutatták a Nemzeti Színház kamaraszínházában, 1956 után a három napig tartó „Szabad Kossuth Rádióban” betöltött szerkesztői munkája miatt elbocsájtották a Nemzeti Színház dramaturgiáján betöltött állásából, és majd húsz éven keresztül francia és angol színművek fordítójaként kereste kenyerét. Az *Egy szerelem három éjszakája* című musical és más darabjainak sikere után azonban kényelmetlenné vált, hogy az egyik legjelentősebb magyar szerző *free lance* fordítóként tessenze életét. Ezért Aczél György hozzájárult, hogy elfogadhassa a Firenzei Egyetem meghívását, hogy a Casa Buonarroti múzeum neves igazgatójának, Charles de Tolnay javaslatára ő vezesse a firenzei egyetemi magyar tanszékét Pálinkás László halála

⁹ A könyvről írt recenzióm a „Rivista di Studi ungheresi” 2012/11. számában jelent meg (177–181).

¹⁰ Olasz kiadásban: A. ROSSELLI, *Quando la cinecittà parlava ungherese*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2006.

után. Ennek köszönhetően Hubay Miklós 1974-től 1988-ig tanított magyar nyelvet és irodalmat a Firenzei Tudományegyetemen.¹¹

Ez idő alatt Hubay Miklós igen sokat tett a magyar irodalom olaszországi fordításáért, neki köszönhető a kor egyik legtermékenyebb magyar fordítójának, Umberto Albini klasszika-filológus professzornak József Attila és a magyar költészet iránti vonzalma, József Attila, Radnóti és Illyés Gyula verseinek olasz nyelvű megszólaltatása,¹² illetve a költő Sauro Albisani Arany balladából és Illyés Gyula verseiből készített fordításai.

Hubay Miklós és Umberto Albini még a háború után ismerkedtek meg a genfi *Rencontres Internationales* rendezvényein. Albini több Hubay darabot lefordított olasz nyelvre, és mivel egyúttal ő volt a a siracusai Görög Színház igazgatója, színházi kapcsolatai révén sokat tett, hogy az általa lefordított Hubay-darabok (*Ők tudják mi a szerelem*, *Késdobálók*, *Tüzet viszek*, *Néró halott?*, *Zsenik iskolája*, *Római karnevál*, *Freud, az álmofejtő álma*) bemutatásra kerüljenek Olaszországban. Sajnos, mint szemtanú megállapíthatom, hogy ezeknek a daraboknak nem volt igazi szerencséje (sikere) az olasz színpadokon. Főleg a *Nérónak* volt elég szerencsétlen a fogadtatása a római nemzeti színházban, a Teatro Argentínában, valószínűleg azért, mert a rendező egy olasz Honthy Hannára, a 80-as éveiben járó Wanda Osirisre bízta Néró anyjának szerepét, de az *Egy szerelem három éjszakájának* firenzei bemutatóját is úgy kommentálták az olasz lapok, hogy az előadás olyan volt, mintha egy Lehár operettet a brechti dramaturgia szerint adnának elő.

Ugyanakkor nagy kár, hogy Hubay Miklós összes olaszra fordított drámájának már teljesen megszerkesztett, nyomdakész kötete a szerző és a fordító betegsége, majd halála miatt már vagy öt éve hiába vár a megjelenésre (a kiadó meg a pénzére) a Rubbettino kiadónál, mert biztos vagyok benne, hogy egy ilyen *opera omnia* kiadása és kellően előkészített fogadtatása után az olasz színházak, ha késve is, de felfedeznék Hubay Miklósban a 20. század második felének egyik jelentős európai drámaíróját. De a kiadás biztosítására a magyar kulturális alaphang egyik kormány alatt sem volt elég hajlandósága. (Minek, hiszen már mindketten meghaltak...)

II. A kritikai irodalom

Ha a magyar színház olaszországi fogadtatásáról beszélünk, akkor feltétlenül foglalkoznunk kell a magyar színműírók és művek olasz kritikai fogadtatásával, bemutatásával. Természetesen minden olasz nyelvű magyar irodalomtörténeti munka (Zigány Árpád 1892-es munkájától Hankiss János 1937-es, franciából fordított irodalomtörténeti kézikönyvéig) mindig megemlékezett egy-két sorban a magyar dráma történetéről és 19–20. századi fontosabb színházi szerzőkről. A II. világháború után készült olaszországi irodalomtörténeti kézikönyvek közül kiemelkedik Ruzicska Pál milánói professzor 1963-ban megjelent ezer oldalas igen precíz munkája, melyben önálló fejezetek foglalkoznak a magyar színművészet kialakulásával, Bessenyei György, Kisfaludy Károly, Katona József,

¹¹ Vö.: CSILLAGHY András – HUBAY Miklós, *Két kuruc beszélget*, Bp., Napkút, 2009, ill. P. SÁRKÖZY, *Miklós Hubay (1918–2011)*, „Rivista di Studi Ungheresi”, 2012, 11, 192–194.

¹² Vö.: SÁRKÖZY Péter, *Umberto Albini (1923–2011)*, „Rivista di Studi Ungheresi”, 2012, 11, 189–191.

Teleki László, Madách és Szigligeti műveivel,¹³ valamint a modern magyar drámával.¹⁴ Ennél sajnós kisebb figyelem fordul a magyar drámára Folco Tempesti kis magyar irodalomtörténetében,¹⁵ míg a legújabb, 2004-ben megjelent, több szerzős irodalomtörténeti kézikönyvben¹⁶ az egyes tematikus fejezetekből szinte kimaradt a magyar színműirodalom, olyannyira, hogy végül a szerkesztő azt a megoldást találta, hogy a második kötet végére beillesztette az én egy negyedszázaddal korábban, egy olasz színháztörténeti kötet számára a magyar modern színházról készített rövid összefoglalásomat, melynek egyik nagy hiányossága, hogy mivel 1980-ban készült, nem foglalkozik a mai magyar dráma jelentős képviselőivel.¹⁷

Ugyanakkor ez a két kötetes vállalkozás volt az első olyan olasz irodalomtörténet, ahol önálló alfejezet foglalkozik a 18. századi magyar iskolai színjátszás és a Metastasio melodramák magyar fordításaiival Faludi Ferentől Csokonai Vitéz Mihályig és Kazinczy Ferencig.¹⁸

Evvel, a magyar-olasz kapcsolatok szempontjából fontos kérdéssel már korábban is több kutató is foglalkozott, elsők között Zambra Alajos, az Egyetemes Philologiai Közlöny 1919. évfolyamában közölt *Metastasio poeta cesareo és a magyar iskoladráma c. tanulmányában*. Metastasio magyar fordításairól, illetve Csokonai költészetére tett hatásáról Szauder József írt több tanulmányt (*Csokonai és Metastasio, Metastasio in Ungheria* stb.) a hatvanas, hetvenes években magyar és olasz nyelven.¹⁹ Az olasz nyelvű tanulmányok most fognak a magyar nyelvűekkel együtt egy kötetben fordításban megjelenni az MTA Irodalomtudományi Intézet és az Argumentum kiadó „Irodalomtörténeti Könyvtár” sorozatában.²⁰ Hasonlóképpen több tanulmány foglalkozott az olasz színművek 18. századi magyar fordításaiival az MTA és a Velencei Cini Alapítvány tudományos együttműködése keretében 1979-ben Budapesten rendezett konferencia anyagát tartalmazó olasz nyelvű tanulmánykötetben.²¹ Saját magyar-olasz kapcsolatokkal foglalkozó kutatásaim egyik fő területét a 18. századi olasz hatások elemzése képezte, melyre olasz nyelvű köte-

¹³ P. RUZICKA, *Storia della letteratura ungherese*, Milano, Nuova Accademia, 1963, 489–510, 565–575, 647–663.

¹⁴ *Uo.*, 704–714.

¹⁵ F. TEMPESTI, *Letteratura ungherese*, Firenze, Sansoni-Accademia, 1969, 81–86, 131–145.

¹⁶ G. CAVAGLIÀ, A. CSILLAGHY, A. DI FRANCESCO, C. FRANCHI, M. MIHÁLYI, R. RUSPANTI, P. SÁRKÖZY, B. TÖTTÖSSY, B. VENTAVOLI, A. VERESS, *Storia della letteratura ungherese I-II*, a cura di B. VENTAVOLI, Torino, Lindau, 2004.

¹⁷ P. SÁRKÖZY, *Il teatro ungherese moderno = Teatro contemporaneo I-II*, a cura di M. VERDONE, Roma, Lucarini, 1981, II., 503–523; ill. *Storia della letteratura ungherese*, a cura di B. VENTAVOLI, i. m., II., 431–450.

¹⁸ P. SÁRKÖZY, *La vita letteraria ungherese nella seconda metà del XVIII. secolo, La poesia ungherese tra Classicismo e Romanticismo = Storia della letteratura ungherese, i. m., Vol. I, 199–236, 237–271.*

¹⁹ SZAUDER JÓZSEF, *Olasz irodalom – magyar irodalom*, Bp., Szépirodalmi, 1963.

²⁰ SZAUDER JÓZSEF, *Magyar irodalom – Olasz irodalom*, szerk. SÁRKÖZY Péter, Bp., Argumentum, megjelenik 2013 első felében.

²¹ M. HORÁNYI, *La vita teatrale nella corte degli Esterházy e la cultura italiana*; E. KIRÁLY, *Il melodramma italiano e la sua influenza sulla cultura ungherese del Settecento*; A. DI FRANCESCO, *Le traduzioni dei drammi eroici del Metastasio nel Settecento letterario ungherese = Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo*, szerk. P. SÁRKÖZY, Bp., Akadémiai, 1982, 235–240, 305–312, 313–338.

teimben²² mindig rendszeresen kitértem. Ezek eredményei, köztük Faludi Ferenc olasz drámafordításairól, illetve Patachich Ádám és Gánóczy Antal Metastasio-fordításairól írt tanulmányaim magyarul is olvashatók Faludi Ferencről írt monográfiámban,²³ illetve a 18. századi magyar-olasz irodalmi kapcsolatokról írt tanulmánykötetemben („Az olasz negédes kertjében”. *Olasz–magyar kulturális kapcsolatok és az olasz árkádikus költészet hatása a 18. századi magyar irodalomban*, Bp., Mundus, 2008).

Talán nem véletlen, hogy volt római tanítványaim közül nem egy foglalkozott az iskoladrámák kérdésével, és kapcsolódott be a Kilián István vezette hazai magyar iskoladráma kutatásokba is. Cecilia Pilo Boyle-ból, aki Faludi olaszról fordított két iskoladrámáját elemezte Magyarországon is bemutatott tanulmányaiban,²⁴ minden bizonnyal a kérdés kiváló szakembere válhatott volna, de sajnos, Szentpétervár és az orosz kultúra (és embeerek) varázsa erősebbnek bizonyult a magyarnál. Hasonlóképp volt tanítványom, mostani kollégám Cinzia Franchi, a padovai magyar tanszék vezetője is 18. századi iskoladrámakutatóként kezdte tudományos pályáját. Varga Imre professzorhoz az erdélyi román iskoladráma kezdeteiről írt kandidátusi (PhD) dolgozatát a Csíkszeredai Pallas Akadémiai kiadó jelentette meg magyar nyelven 1997-ben.²⁵

Harmadik „színházás” volt diákom, Romina Cinanni, Balassi Bálint *Szép magyar komédiáját* jelentette meg a római Lithos kiadó „Podium Pannonicum” sorozatában, kétnyelvű kiadásban, melyben egymás mellett szerepel Balassi magyar szövege és Romina Cinanni fordítása, valamint Cristoforo Castelletti *L’Amarilli* c. pásztorjátéka, mely alapján Balassi saját átdolgozását készítette.²⁶ Balassi *Szép magyar komédiájáról* és olasz fordításairól több elemzés is készült (Bán Imre, Amedeo Di Francesco kutatásai eredményeképp²⁷), de ezek nem mint színpadi művet, hanem kizárólag mint irodalmi alkotást vizsgálják a

²² P. SÁRKÖZY, *Letteratura ungherese – Letteratura italiana*, Roma, Carucci, 1990, Sovera, 1997; *Da I fiumi di Ungaretti al Danubio di Attila József, Saggi di comparatistica italo-ungherese* Roma, Sovera, 1994; *Roma, la patria comune, Saggi italo-ungheresi*, Roma, Lithos, 1996; *Cultura e società in Ungheria tra Medioevo ed età moderna*, Roma, Lithos, 2003; *La „Beata Ungheria”, Saggi sulla cultura ungherese*, Roma, Lithos, 2009.

²³ SÁRKÖZY P., *Faludi Ferenc, 1704–1779*, Pozsony, Kalligram, 2005; „Az olasz negédes kertjében”. *Olasz–magyar kulturális kapcsolatok és az olasz árkádikus költészet*.

²⁴ C. PILO BOYL, *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában: il dramma scolastico di un gesuita italiano nella versione di Ferenc Faludi*, „Rivista di Studi Ungheresi”, 2001, 15; magyarul: Uő., *Caesar Aegyptus földjén Alexandriában: Olasz jezsuita iskoladráma Faludi Ferenc átdolgozásában = A magyar színház születése*, szerk. DEMETER Júlia, Miskolc, 2000, 174–179.; Uő., *L’eredità classica nei drammi scolastici tradotti da Ferenc Faludi = L’eredità classica in Italia e in Ungheria dal Rinascimento al Neoclassicismo*, a cura di P. SÁRKÖZY e V. MARTORE, Bp., Universitas, 2004, 411–422.

²⁵ C. FRANCHI, *Occisio Gregorii in Moldavia Vodae tragedice expressa: az erdélyi román iskoladráma kezdetei és forrásai*, Csíkszereda, Pallas Akadémia, 1997.

²⁶ Bálint BALASSI, *Bella commedia ungherese*, ford. Romina CINANNI, szerk és előszó P. SÁRKÖZY, Roma, Lithos, 2004.

²⁷ I. BÁN, *Il dramma pastorale italiano e la „Bella commedia ungherese” di Bálint Balassi*, in *Italia e Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari*, szerk. M. HORÁNYI és T. KLANICZAY, Bp., Akadémiai, 1967, 147–156; A. DI FRANCESCO, *Bálint Balassi e l’Amarilli di Cristoforo Castelletti*, in *Rapporti veneto-ungheresi all’epoca di Rinascimento*, szerk. T. KLANICZAY és P. SÁRKÖZY, Bp., Akadémiai, 1975, 389–404; Uő., *A pásztorjáték szerepe Balassi Bálint költői fejlődésében*, Bp., Akadémiai, 1979.

pásztor drámát, melyet Balassi minden bizonnyal előadás reményében ültetett át magyar nyelvre, és majdnem biztos, hogy a darabot be is mutattatta.

Hasonlóképp megjelent olasz fordításban Vörösmarty Mihály drámai költeménye, a *Csongor és Tünde*, a hatvanas-hetvenes években Bolognában oktató Edoarda Dala-Kisfaludi áldozatos munkájaként, először egyetemi jegyzet formájában (1970), majd 1996-ban magánkiadásban is.²⁸

Katona József *Bánk bánjának* nem filológiai, hanem stilisztikai és dramaturgiai elemzésére csak egy igazi kísérlet történt Olaszországban, Maria Teresa Angelini tanulmánya a magyar-olasz művelődéstörténeti konferencia sorozat klasszicizmus és romantika kérdéseiről rendezett 1982. évi velencei tanácskozásán.²⁹ Ezzel szemben sokkal gazdagabb *Az ember tragédiájára* vonatkozó olasz irodalom.³⁰ Ezek közül kiemelkednek Várady Imre professzor és a bolognai egyetem magyar tanszékén őt követő Guglielmo Capacchi tanulmányai,³¹ illetve Fáy Attila, genovai összehasonlító irodalomtörténész professzor Vico Madáchra gyakorolt hatásáról írt tanulmányai.³²

Végül a 20. századi magyar színműirodalom olaszországi visszhangjáról kell még beszélnünk, de az egyes bemutatott darabok színházi krónikáin túl az anyag meglehetősen szegényes, sőt, tulajdonképpen nem is létezik. Ezért is kért fel a Lucarini kiadó 1981-ben kiadott a „mai” olasz és európai színházművészeti tanulmánykötetének szerkesztője, Mario Verdone professzor, a La Sapienza színháztörténet professzora, hogy jobb híján én készítsek egy rövid összefoglalást a modern magyar dráma történetéről.³³ Ezen túl csak kisebb tanulmányok, recenziók jelentek meg Molnár Ferenc és Hubay Miklós drámáiról.³⁴

Ezért örülhetünk különösen Antonella Ottai 2010-ben a Bulzoni kiadó gondozásában kiadott, majdnem ötszáz oldalas nagymonográfiájának, melyben egy igazi olasz színháztörténész összefoglaló képet nyújt a 20. század első felében olasz színpadokon bemutatott

²⁸ Mihály VÖRÖSMARTY, *Csongor és Tünde. Il giovane a la fata*, a cura di Edoarda DALA-KISFALUDI, Bologna, Barchiangiani, 1996. Vörösmarty drámáját Szauder József elemezte római egyetemi előadásaiban, melynek szövegét közöltem a Lindau kiadó 2004-ben kiadott irodalomtörténete általam írt romantika fejezetének mellékletében: J. SZAUDER, *La fata infelice di Mihály Vörösmarty = Storia della letteratura ungherese*, a cura di B. VENTAVOLI, i. m., vol. I, 271–286; Vö.: P. SÁRKÖZY, *Le belle commedie italiane nella letteratura ungherese da Bálint Balassi ai poeti del romanticismo (M. Vörösmarty e S. Petöfi) = Uő., „La beata Ungheria”, Saggi sulla cultura ungherese = i. m., 41–61.*

²⁹ M.T. ANGELINI, *Concordanze di stile e di contenuto nelle tragedie di Katona e in quelle italiane dell'epoca*, in *Popolo, nazione e storia nella cultura italiana e ungherese*, szerk. V. BRANCA e S. GRACIOTTI, Firenze, Olschki, 1985, 109–128.

³⁰ L. PÁLINKÁS, *Avviamento allo studio della lingua e letteratura ungherese*, *Bibliografia italiana = i. m., 27–28.*

³¹ I. VÁRADY, *La Tragedia dell'Uomo di Imre Madách nel centenario della prima edizione dell'opera = Studi di varia umanità in onore di Francesco Flora*, Milano, Mondadori, 1963, 251–273; G. CAPACCHI, *Rassegna del teatro ungherese. La tragedia dell'uomo di Imre Madách*, Parma, La Bordoniana, 1964.

³² Attila FÁY, *Vico „Új Tudományának” hatása Madáchra*, *Katolikus Szemle*, 1987, 1, 26–40, 120–124, 1988, 1, 31–58; l. még: János KELEMEN, *Il significato europeo della drammaturgia di Imre Madách*, „*Rivista di Studi Ungheresi*”, 1991, 6, 75–80.

³³ *Il teatro contemporaneo*, a cura di M. VERDONE, i. m., II., 503–523.

³⁴ Vö.: L. PÁLINKÁS, *Avviamento allo studio della lingua e letteratura ungherese. Bibliografia italiana*, i. m., 29–30, 22.

magyar darabokról és fogadtatásokról.³⁵ Éppen ezért ennek a munkának magyar fordítása és kiadása feltétlen *kötelessége* a magyar irodalomtudománynak és színháztörténetnek, és természetesen a minden ad hoc egyéni kérést, kezdeményezést finanszírozó, de emiatt a komolyabb munkák támogatására mindig „alap” nélkül maradó mindenkori magyar kulturális kormányzatnak. Megérné. Igaz, nem az alap kezelőinek, hanem a magyar kultúrának.

³⁵ Antonella OTTAI, *Eastern. La commedia ungherese sulle scene italiane fra le due guerre mondiali*, i. m.